Prof. dr hab. Barbara Kromolicka
Uniwersytet Szczeciński

Szczecin, dn. 28.05.2020 r

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Emilii Lilianny Wasilewskiej pt. *Koncepcje kar cielesnych w świetle retrospekcji doświadczeń osób dorosłych (Studium fenomenograficzne)* przygotowanej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod naukową opieką: promotora - prof. dr hab. Andrzeja Olubińskiego oraz dr Moniki Suskiej-Kuźmickiej jako promotora pomocniczego.

W oparciu o uchwałę Rady Naukowej Dyscypliny Pedagogika z dnia 8 kwietnia 2020 r zlecającej mi przygotowanie oceny przedmiotowej rozprawy doktorskiej zapoznałam się szczegółowo z jej tekstem i na tej podstawie przedstawiam spostrzeżenia, refleksje oraz uwagi w kolejności przyjętego przeze mnie schematu opracowania.

Uwagi wstępne

„Był kopany, gdy prosił o jedzenie, a gdy było mu zimno przypalano go papierosami". Taki wpis odwołujący czytelnika do artykułu opublikowanego w „Gazecie Prawnej" przeczytałam na stronie facebooka prof. Bogusława Śliwerskiego. Wpis odnosi się do tragicznej sytuacji chłopca niekochanego, odrzuconego zarówno przez matkę i jej kolejnych życiowych partnerów. Ta opisana w artykule sytuacja zakończyła się tragiczną śmiercią chłopca, która zapewne jednocześnie dla niego samego była wybawieniem z koszaru życia rodzinnego. Jeszcze tego samego dnia tj. 20 maja 2020 roku dowiaduję się, że Prezydent RP Andrzej Duda podpisuje przyjętą przez sejm ustawę antyprzemocową[1], która zaostrza dotychczasowe prawo w odniesieniu do sprawców przemocy domowej. Jak czytamy "celem ustawy jest wprowadzenie do porządku prawnego kompleksowych rozwiązań dotyczących szybkiego izolowania osoby dotkniętej przemocą od osoby stosującej przemoc w sytuacjach, gdy stwarza ona zagrożenie dla życia lub zdrowia domowników". Nie wchodząc w szczegóły uchwalonego prawa, do świadomości społecznej skierowano informację o szkodliwości stosowania przemocy w rodzinie a w szczególności w procesie wychowania dzieci. Jak podają statystyki nadal dla większości Polaków (90%)[2] tzw. „klaps" nie jest zakazaną formą dyscyplinowania dzieci.

[1] Pełna nazwa , to ustawa z dnia 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw. Z mocy prawa wejdzie w życie- obowiązywać będzie za 6 miesięcy
[2] str.8 recenzowanej dysertacji doktorskiej

Problematyka przemocy ujawniającej się w relacjach pomiędzy różnymi osobami (dziećmi, dorosłymi, młodzieżą, osobami starszymi) czy grupami społecznymi jest często podejmowana w badaniach naukowych. Powstało także wiele opracowań dotyczących stosowania w procesie wychowania dzieci kar cielesnych szczególnie ujmowanych z perspektywy ich skuteczności, zagrożeń czy społecznych kosztów.

Tytuł pracy doktorskiej odnoszący się do badania osób dorosłych w świetle retrospekcji doświadczanych kar cielesnych jest zarówno bardzo intersujący, podchodząc do tego zagadnienia z perspektywy poszerzenia wiedzy na temat badanego zjawiska, jak i zaskakujący ponieważ my pedagodzy, na wiele zjawisk i zdarzeń patrzymy głównie z perspektywy poszukiwania humanistycznych wartości, jako immanentnej części życia i rozwoju człowieka. Przemoc w żadnej mierze nie wpisuje się w humanistyczne wartości a poza tym, badanie doświadczenia przemocy doznawanej w dzieciństwie, niejako zmusza badanego do ponownego przywoływania być może traumatycznych zdarzeń z ich dzieciństwa, które z reguły są wypierane z pamięci już w dorosłym życiu. Niewątpliwie Autorka dysertacji dostrzega dylemat wyboru przedmiotu badania opisując bardzo wyczerpująco etyczne implikacje zastosowanej procedury badawczej (s.81-96)

Warto także podkreślić, że dotychczas badania ukierunkowane na retrospekcje doświadczania kar cielesnych przedstawiane były w strategii badań ilościowych. Szczególnie znane są opracowania, głównie raporty wydawane w ramach Monitoringu Rzecznika Praw Dziecka i opracowań publikowanych przez Fundację „Dzieci Niczyje". Zamierzony kierunek związany z publikacjami dotyczył osiągnięcia zmian w świadomości i zachowaniach dorosłych wobec dzieci.

Formalna ocena struktury pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska obejmuje 229 strony tekstu, 20 stron bibliografii. Bibliografia liczy 217 pozycji prac zwartych oraz artykułów w redagowanych monografiach naukowych (w tym 33 pozycja z literatury obcej - anglojęzycznej), 27 pozycje stanowią artykuły zaczerpnięte z netografii, akty prawne. Autorka wykazuje, że skorzystała z wiedzy trzech (3) niepublikowanych rozpraw doktorskich.

Dysertacja opracowana jest w strategii badań jakościowych, której podbudowę teoretyczną stanowi studium fenomenograficzne, co wskazuje na poszukiwanie w przedmiocie badania określonych sensów i znaczeń. Praca ma czytelną, przejrzystą strukturę z charakterystycznym dla nauk społecznych trójpodziałem tekstu tj. rozdziałami teoretycznym, metodologicznym

oraz empirycznym. Wyróżnione rozdziały dysertacji pełnią przypisaną im funkcję a ich objętość jest proporcjonalna w stosunku do całości dysertacji. Każdy z rozdziałów zakończony jest intersującym podsumowaniem w którym Autorka omawia najistotniejsze rozstrzygnięcia uzyskane w analizowanej części.

Pracę otwiera **Wstęp (**ss. 3-5), w którym Autorka wprowadza czytelnika w zakresy swoich rozważań badawczych wskazując na fakt, iż kary cielesne stosowane w wychowaniu dzieci, w gruncie rzeczy wskazują na „niepewność ojców i matek w pełnieniu funkcji opiekuńczo –wychowawczej, która wynika z ambiwalencji względem podmiotowości dziecka i bezwarunkowej miłości w wychowaniu"(s.7) i bicie dziecka jest nadal niestety powszechne.

Rozdział teoretyczny dysertacji (ss.10- 68) jak w pisze sama Autorka stanowi „swoiste studium przemocy w wychowaniu" a „jego podstawę stanowi rozwinięcie kontekstów budowania zakresu znaczeń przemocy w wychowaniu, ekologicznego modelu uwarunkowań stosowania przemocy wobec dziecka w rodzinie oraz przegląd badań ukazujący skalę problemu" (s.68).

Rozdział teoretyczny dysertacji napisany jest w sposób erudycyjny i interesujący. Stanowi istotny wkład Autorki w wybrane pole problemowe zarówno w kontekście przyjętych teoretycznych założeń, jak i prowadzonej narracji związanej z problemem przemocy w ogóle a w szczególności przemocy wobec dziecka, w tym kary cielesnej oraz istoty procesu wychowania. Za szczególnie ważny uważam punkt rozdziału, w którym Autorka odnosi się do „paradygmatycznego przejścia w ujęciu celu wychowania"(s.49) analizując współczesne koncepcje wychowania w perspektywie humanistycznej. To właśnie dzięki perspektywie humanistycznej dostrzegamy ludzkie cechy i godność osoby we wszystkich okresach jej ontogenetycznego rozwoju. Ten punkt, w mojej ocenie, zdecydowanie podnosi wartość pedagogiczną dysertacji.

Na uwagę zasługuje także przeprowadzona, z punktu przedmiotu badania, analiza w nurcie pedagogiki humanistycznej wybranych teorii, a mianowicie: pedagogiki humanistycznej Ericha Fromma; „koncepcji kompetencji" rodzicielskich w wychowaniu Jaspera Juula; koncepcji rodzicielstwa bezwarunkowego Alfie Kohna oraz koncepcji porozumienia bez przemocy Marshalla B. Rosenberga. Analiza tych koncepcji, nie zbyt często przytaczanych w literaturze (poza popularną koncepcją Ericha Fromma, między innymi za sprawą znakomitych publikacji prof. Andrzeja Olubińskiego) pomaga zrozumieć czytelnikowi przyjmowane postawy ludzi wobec swojego życia, świata czy innych ludzi.

Reasumując, rozdział teoretyczny dysertacji oceniam bardzo pozytywnie.

Rozdział drugi dysertacji to metodologiczny projekt badań własnych. (ss.69-113)

Przedmiot badań w recenzowanej dysertacji doktorskiej stanowiły retrospekcyjne opisy koncepcji kar cielesnych osób dorosłych, które doświadczyły ich w dzieciństwie. Główny cel badawczy o charakterze eksploracyjnym zakładał zrozumienie i opisanie poprzez interpretację koncepcji kar cielesnych osób dorosłych, które doświadczyły ich w dzieciństwie. (s.79)

Problem główny badań sprowadza się do dwóch pytań:

Jakie są koncepcje kar cielesnych w świetle retrospekcji doświadczeń osób dorosłych? oraz *W jaki sposób osoby dorosłe konceptualizują doświadczone w dzieciństwie kary cielesne?*

Przyznaję, że nie bardzo rozumiem dlaczego Autorka wysuwa aż dwa pytania problemowe i proszę o wyjaśnienie. W moim przekonaniu, sposób w jaki osoby dorosłe konceptualizują doświadczone w dzieciństwie kary cielesne pozwalają badaczowi na wyróżnienie koncepcji stosowanych kar cielesnych. W związku z tym można było poprzestać jedynie na drugim z wyróżnionych problemów badawczych, choć przyznać należy, że pierwszy z wyróżnionych problemów głównych istotnie wprost odnosi się do tytułu dysertacji.

Problemy główne uszczegółowiono stawiając sześć pytań szczegółowych :

1. W jaki sposób badani konceptualizowali kary cielesne w dzieciństwie?
2. W jako sposób badani konceptualizują obecnie doświadczone w dzieciństwie kary cielesne?
3. Cechy jakiego stylu wychowawczego dominują u rodziców stosujących kary cielesne ?
4. Jak badani antycypują karę cielesną jako stosowaną przez nich metodę wychowawczą ?
5. Czy istnieją ścieżki transmisji stosowania kar cielesnych? Jeśli tak, jakie one są?
6. Czy istnieje szansa na zmianę (pod jakimi warunkami?) schematów społecznych tworzących jednostkową wiedzę o wychowaniu w kierunku humanistycznej relacji wychowawczej?

Wysunięte problemy szczegółowe wskazują, że Autorka w badaniach zmierzała nie tylko do poznania tego, jak narratorzy zapamiętali stosowane w wychowaniu przez ich rodziców kary cielesne lecz także, o ile dobrze odczytałam intencje Badaczki zmierzała także do poznania tego, czy sami badani w dorosłym życiu stosują kary cielesne w wychowaniu swoich dzieci. Problemy szczegółowe obrazują więc zamierzenia badawcze i są w większości poprawnie sformułowane. Używam określenia w większości, ponieważ moim zdaniem pytanie nr 3 nie jest precyzyjnie postawione. W badaniu chodziło przecież o określenie stylu wychowawczego jaki dominował w rodzinach badanych, a nie o to: jakie style wychowawcze dominują w ogóle u rodziców stosujących kary cielesne? Także ostatnie pytanie szczegółowe zaczynające się od partykuły „Czy", co zapowiada odpowiedź rozstrzygającą : tak/nie

mogłoby brzmieć: *Pod jakimi warunkami istnieje szansa na zmianę schematów społecznych …itd. (s.81)* Oczywiście jeśli moje uwagi nie są trafne, to jestem otwarta na polemikę z Doktorantką.

Dla pozyskania materiału badawczego Autorka zastosowała indywidualny wywiad częściowo ustrukturalizowany. Wywiad został przeprowadzony zgodnie z opracowanym autorskim scenariuszem wywiadu. Pytania otwarte wykorzystane w trakcie wywiadu pozwoliły zgromadzić dane dotyczące doświadczeń narratorów związanych z badanym zjawiskiem. Scenariusze zawierające pytania badawcze oraz ich kolejność i formy pytań w jakiej zostały zadawane podczas rozmowy (wywiadu) zostały zaprezentowane w tabelach zatytułowanych: „Dyspozycje wywiadu w relacji do problemów badawczych" (s.98) oraz Scenariusz wywiadu" (s.97)

Dobór strategii oraz metody badawczej odpowiada przedmiotowi badania oraz założonym celom badawczym. Analiza pozyskanego materiału badawczego polegała na wyłanianiu kategorii opisu, w którym istotne było wyróżnienie podobieństw i różnic w postrzeganiu zjawiska przez badane osoby (s.102).

Autorka zastosowała celowy dobór próby badanej, który zapewnił nasycenie kategoriami różnych sposobów doświadczania kar cielesnych poprzez zróżnicowanie w odniesieniu do płci, wieku, wykształcenia badanych, statusu rodzinnego, posiadania rodzeństwa, jego płci oraz kolejności urodzenia. W badaniach uczestniczyło 10 osób: 4 mężczyzn oraz 6 kobiet. Wiek badanych mieścił się między 32 a 60 rokiem życia.

Autorka drobiazgowo opisuje przebieg przeprowadzania badania z zachowaniem poczucia bezpieczeństwa w zakresie przetwarzania danych osobowych, w rozumieniu działania RODO. Jak podaje „wywiady zostały utrwalone na dyktafonie w prywatnym telefonie, do którego dostęp jest zaszyfrowany. Dane uczestnika badania zostały zakodowane. (…)Materiał został przeniesiony na prywatny komputer z indywidulanym profilem, do którego dostęp jest kodowany. Po sporządzeniu transkrypcji nagrania zostały trwale usunięte. Teksty transkrypcji po sporządzeniu raportów również zostały na trwale usunięte".(s.102) To oznacza, że Autorka dysertacji doktorskiej usunęła wszelkie dowody potwierdzające prawdziwość przeprowadzenia badań i to jeszcze przed obroną dysertacji. Istotnie, dane osobowe osób uczestniczących w badaniach należy zgodnie z kodeksem etyki badań oraz RODO, jak najszybciej usunąć ale czy także niezwłocznie usuwamy materiał badawczy? co zamyka możliwość powrotu do tego zbioru np. w sytuacji przeprowadzenia ewentualnej kontroli wykonanych badań (o ile ktoś postawiłby jakieś zarzuty). Piszę o tym jedynie w trosce o Doktorantkę i oczywiście nie traktuję tego, jako formalnego uchybienia.

W ogólnej ocenie rozdział metodologiczny uporządkowany zawiera wszystkie elementy składowe porządkujące procedurę postępowania badawczego Autorki rozprawy.

Najciekawszą część rozprawy, jak zwykle, stanowi **rozdział empiryczny pt. Opis fenomenograficzny wyników badań** zawierająca opis, analizę i interpretację wyników badań własnych (ss.114-218).

Autorka precyzyjnie i starannie dokumentuje pozyskany jakościowy materiał badawczy oraz linię własnych argumentacji, które pozbawione są dydaktyzmu, co zwykle może stanowić pokusę w przypadku analiz związanych z problemami egzystencjalnymi badanych. W mojej ocenie niezaprzeczalną wartością prowadzonych analiz w badaniach jakościowych jest próba budowania typologii, modeli, wyznaczania trajektorii w zakresie rozpoznawanego przedmiotu badania, obrazów graficznych itd. co świadczy o dojrzałości badacza, który zmierza do uogólnień w zakresie rozpoznawanych problemów badawczych. Tak też się dzieje w recenzowanej dysertacji doktorskiej. Autorka buduje fenomenogramy (częściowy w określonym fragmencie badania i całościowy w zakończeniu pracy) obrazujące koncepcje kar cielesnych w doświadczeniach osób dorosłych (s.194; s.220), opracowuje przejrzyste tabele w których zamieszcza wpracowane końcowe wyniki z badań, co ułatwia czytelnikowi wyciągnięcie wniosków końcowych.

W warstwie interpretacji przeprowadzonych analiz zabrakło, moim zdaniem, odniesień do omówionych w rozdziale teoretycznym dysertacji teorii wymiany społecznej, teorii wychowania autorytarnego czy też teorii o znaczeniu czynników środowiskowych Urie Bronfenbrennera. Zabrakło także odniesień interpretacyjnych do wyróżnianych koncepcji a mianowicie: „koncepcji kompetencji" rodzicielskich w wychowaniu Jaspera Juula; koncepcji rodzicielstwa bezwarunkowego Alfie Kohna, koncepcji porozumienia bez przemocy Marshalla B. Rosenberga wreszcie pedagogiki humanistycznej Ericha Fromma. Brak tych odniesień pozostawia wrażenie, że część teoretyczna, która przecież stanowiła podbudowę uzasadniającą przyjętą koncepcję badań własnych, nie została w pełni wykorzystana.
Dodać muszę, że lektura rozdziału empirycznego z uwagi na emocje, jakie towarzyszyły mi przy czytaniu wypowiedzi badanych nie była łatwa. Mogę, w związku z tym, jedynie wyobrazić sobie, co mogła przeżywać Doktorantka prowadząc te badania, a następnie dokonując transkrypcji pozyskanego materiału badawczego– tekstu wypowiedzi badanych.

Do ważnych poznawczo wniosków należy zaliczyć wynik, który dowodzi, że:

- badani, pomimo przykrych doświadczeń własnych dotyczących kar cielesnych w swoim dorosłym życiu aprobują kary cielesne w wychowaniu dzieci, co świadczy o silnym uwikłaniu w mechanizm przemocowy rodziny pochodzenia (s.209);
- tradycyjne podejście do wychowania dziecka jest źródłem transmisji dopuszczającej stosowanie kar cielesnych
- proces humanizacji rodziców w relacji wychowawczej z dzieckiem przebiega powolnie, co podkreśla znaczenie edukacji humanistycznej, jako szansy na budowanie przestrzeni dialogu w życiu rodzinnym.
- wyniki badań wskazują także na powolną zmianę ku aktywności i refleksyjności reagowania na zachowania przemocowe wobec dzieci w przestrzeni publicznej.

W zakończeniu Autorka poza podsumowaniem w którym udziela odpowiedzi na poszczególne problemy szczegółowe formułuje trafne rekomendacje - operacjonalizuje kierunki adekwatnych do badanego przedmiotu działań praktycznych.

Z obowiązku recenzenta zwracam uwagę na błędny zapis w przypisach dolnych oraz wykazie bibliograficznym tytułów czasopism naukowych, które powinny być wyróżnione albo kursywą albo cudzysłowem („”) Tylko w jednym przypadku w wykazie bibliograficznym Autorka dysertacji zastosowała takie wyróżnienie („Psychologia Wychowawcza” s. 241)

Wniosek końcowy

Pani mgr Emilia Lilianna Wasilewska podjęła się w pracy doktorskiej analizy aktualnego z perspektywy teoretycznej i praktycznej przedmiotu badania. Zaprezentowała go w oryginalny sposób, wykazała się wiedzą teoretyczną na wysokim poziomie. Rozprawa doktorska od strony formalnej, merytorycznej i metodologicznej napisana jest poprawnie. Autorka zrealizowała założone cele poznawcze oraz odpowiedziała na wysunięte problemy badawcze. Sposób prezentacji materiału badawczego nie budzi zastrzeżeń, co potwierdza także dobre kompetencje metodologiczne Autorki dysertacji.

Z przekonaniem opowiadam się za przyjęciem dysertacji i dopuszczeniem Pani Magister Emilii Liliany Wasilewskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Barbara Kromolicka